

Székedi Gábor

A hazai büntetés-végrehajtás az európai börtönszabályok tükrében

Magyarország 2004. május 1-jétől az Európai Unió teljes jogú tagjává vált. A csatlakozási folyamatot a társadalom valamennyi rétege nagy várakozással élte meg, ezzel a várakozással együtt jártak pozitív és negatív felhangok is, azonban az általánosan megélt érzés a csatlakozás elkerülhetetlensége volt. Ennek megfelelően a felkészülési tevékenységnek az ország egészére kiterjedőnek és mindent megmozgató intenzitásúnak kellett volna lennie, de meglátásom – és sokak meglátása – szerint nem volt az, valójában az EU-t népszerűsítő vagy elutasító kampányolásra terjedt ki.

A hazai büntetés-végrehajtásban dolgozó szakemberek is hosszú ideje tudatában voltak a csatlakozás szükségszerűségének. Az előkészületi tevékenység azonban – meghatározott és jól körülhatárolható cél nélkül – megfoghatatlan és ellenőrizhetetlen feladat elé állított minden szakembert. A csatlakozás időpontjáig nem készült el, nem lépett hatályba az új bv. törvény (napjainkban is még csak előkészületi stádiumban van), és tény, hogy az európai uniós szabályozás keretében sem találunk minden tagállamra kötelező, kimondottan a végrehajtásra vonatkozó rendelkezéseket.

Ez nem jelenti azonban, hogy ne lennének a büntetés-végrehajtásra vonatkozó nemzetközi egyezmények, határozatok, ajánlások – pl. az Európai Emberjogi Egyezmény, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, a Kínzást Tilalmazó Nemzetközi Egyezmény, a Kínzás Elleni Európai Egyezmény stb. –, valamint az egyezményekben foglaltak megtartását ellenőrző különböző hatáskörű szervek, melyekkel mi is találkoztunk már a csatlakozást megelőzően is intézeteinkben.

Ezek az ajánlások, egyezmények jobbára nem konkrét feladatokat határoznak meg a hatályuk alá tartozó államok részére, inkább tilalmakat és kötelezően biztosítandó jogokat deklarálnak; azonban az ehhez való igazodás már feladatként jelentkezik a büntetés-végrehajtásnál azzal együtt, hogy természetesen a hazai jogi szabályozásban foglaltaknak is érvényt kell szerezniük.

A dolgozatban az ajánlásaim megfogalmazásánál az Európai Börtönszabályok 100 pontját vettem alapul, azok közül is csak azokat emeltem ki, ahol véleményem szerint – hozzátéve, hogy rálátásom a hazai helyzetre, állapotokra, nem lehet teljes – a legnagyobb az elmaradásunk, így a legtöbb, legsürgősebb a tennivalónk.

Az alapelvekkel kezdve rögtön meg kell állapítanunk, hogy az abban szereplő egyes tényezők terén (pl. tárgyi feltételek) bár van pótolni valónk, az a tény, hogy erre határozott törekvések vannak – gondolva itt a felújításokra, a férőhelybővítésekre, az új börtönök építésére –, minden szakember számára felismerhető kell, hogy legyen.

Az Európai Börtönszabályok szerint „a fogvatartottak személyi jogainak védelmét, különös tekintettel a fogvatartás végrehajtásának törvényességére, olyan ellenőrzési tevé-

kenységgel kell biztosítani..., mely nem tartozik a börtönhatóság felügyelete alá”. E tekintetben több nemzetközi fórumon is elhangzott a hazánkban működtetett ellenőrzési, vizsgálati modell (lásd a büntetés-végrehajtás ügyészi felügyelete, a kiterjedt bv. bírói feladatkör, a panaszvizsgálás többlépcsős rendszere stb.) dicsérete. Ez mutatja azt a tényt, hogy az olyan követelményeknek a teljesítésében, melyekhez elsősorban nem anyagi, pénzügyi feltételeik szükségesek, nem mutatunk nagy elmaradást a legfejlettebb országokhoz képest sem; gondolkozásmódunk, jogszabályi háttérünk igenis „európai” tud lenni.

„A börtönrendszerek működtetése” címben felsorolt szabályok közül az első, amelynek érvényesülését nem látom teljes körben biztosítottnak, az a fiatalok elhelyezésére – bár ez éppen Kecskeméten kiemelkedő színvonalú és példamutató értékű országos szinten – és a kriminálisztikai szempontból társaikra fokozott veszélyt jelentő fogvatartottak elkülönítésére vonatkozik.

A fiatalok elhelyezését zárt intézeti körülmények között véleményem szerint kizárólag egyszemélyes keretek között lenne szabad megvalósítani, tekintettel az életkori sajátosságokra, kiforratlan személyiségük miatti agresszív viselkedésükre, a gyakori szexuális indíttatású erőszakos cselekményeikre, melyekről sajnos gyakran olvashatunk, hallhatunk különböző forrásokból.

A kecskeméti intézet kiváló példa arra, hogy börtönkörülmények között az építészeti adottság kihasználásával hogyan lehet egyszerre feltételt biztosítani az egyén védelmére, és kialakítani a csoportos foglalkozások, tevékenységek színterét. Fontos, és fontos lenne minden intézetben, hogy a további tagoltsággal, kisebb közösségek kialakításával – ezek a mi intézetünkben: lakóegységek – további kifinomultabb differenciálás is legyen lehetőség.

A fogvatartott az intim szférájából (lakószoba, zárka) kilépve egy olyan kisebb közösségbe kerüljön nap, mint nap, amely legjobban szolgálja az ő esetében a fogvatartás célját, a legkevesebb konfrontációra adjon lehetőséget, amelyben a legnagyobb biztonságban érezheti magát, és ahol a többiek is a legnagyobb biztonságban érezhetik magukat tőle.

Az „elszállásolás“-sal kapcsolatos szabályoknak való megfelelés igényét mindenki érzi, átérzi, de ezek megvalósulása kizárólag anyagi ráfordítással, mégpedig hatalmas mértékű ráfordítással valósítható meg.

A személyes higiéniára, a ruházatra és ágyneműre, az ételmezésre, az egészségügyi ellátásra – mely a vizsgálatok szerint nemzetközileg elismert színvonalú – vonatkozó börtön szabályok hazánk belső jogszabályaiban is megfogalmazást nyertek, végrehajtásukat folyamatosan ellenőrzik az illetékes szervek.

Az Európai Börtön szabályok „Fegyelem és büntetés” fejezetével kapcsolatosan elmondható, hogy hazánkban a fogvatartottak által az intézetekben tanúsított magatartással szemben a jelentősen megváltoztak az elvárások. Enyhültek a katonai formalitást is meghaladó, tiszteletadás jellegű kötelező viselkedési formák.

A további fejlődést ezzel kapcsolatban abban az irányban tartom kívánatosnak, hogy a fogvatartottak életszerűen és főként az egymással való kapcsolatukban tanulják meg a társadalmilag elvárt viselkedésformákat, tanulják meg az aktuális élethelyzethez va-

ló alkalmazkodást, amelynek nem a manipuláció, hanem a kölcsönös tisztelet megadása, a társadalmilag elfogadott célok elérése a kívánalma, az önbecsülés és az egyéniség megtartása mellett.

A jelenlegi elhelyezési körülmények között – és itt főleg a nagy létszámú zárkákra gondolok – nem várható jelentős javulás. A börtönökben kialakult informális társadalomban még mindig a fizikai erő, az alvilágban megszerzett státusz és a státuszszimbólumok birtoklása a meghatározó. A fegyelmi vétségek elkövetői valamilyen megfosztottságuk ellen küzdenek nem legális eszközökkel. Az agresszív megnyilvánulások minden esetben üldözendők, és a legnagyobb szigorral valamint következetességgel kell fellépniük ellene.

Az egyéb cselekmények tekintetében célszerű lenne megvizsgálni, hogy mik azok a megszorítások, melyek inkább csak berögzültnek tekinthetők a magyar büntetés-végrehajtásban, de nincs gyakorlati hasznuk; ezeket mellőzni kellene.

A fogvatartottak szállítása szintén egy sarkalatos, támadható pontja a jelenlegi gyakorlatnak. A civil társadalom a büntetés-végrehajtás sokféle arculatával találkozhatott már a médiában, de meglehetősen szélsőséges reakciókkal számolhatnánk, ha hiteles képsorokban végigkísérhetnék egy-egy körszállítás lebonyolítását, kendőzetlenül eléjük tárulna egy-egy szállítási zárka „belső élete”. Bár elkészült a Budapesti Fegyház és Börtön új szállítási körlete, így a körülmények is emberségesebbé váltak, ez a gyakorlat még így is aránytalanul nagy feladatot ró a személyzetre, és igénybe veszi a fogvatartottak tűrőképességét is.

Az Európai Börtön szabályok további – a fogvatartottakkal kapcsolatos – pontjaihoz való közelítés mind-mind hallatlan anyagi ráfordítást kívánna. Ez az igény azért tűnik irreálisan nagymértékűnek, mert szemléletváltozást, így teljes átrendeződést kíván a büntetés-végrehajtás több területén. A munkával való foglalkoztatás terén nem lehet kívánnom, hogy a fogvatartottak profitot termeljenek az adott intézetnek. Ha az intézet költségvetésébe bekalkulálásra kerül a fogvatartotti munkáltatásból befolyó pénzösszeg, akkor ez óhatatlanul azt fogja eredményezni a „túlélésre játszás” jegyében, hogy az intézet minden szempontot alárendel a gazdasági előny elérésének. Csorbát szenved a biztonság, a jutalmazás és fenytetés következetessége, illetve fokozatossága, valamint több más büntetés-végrehajtási alapelv érvényre jutása. Az intézet kizárólagos kezelésében lévő korszerűen felszerelt oktató műhelyek és termelő üzemek hatalmas kiadást jelentenek, megtérülésük anyagiakban nem lenne mérhető. Megtérülést a fegyelmi cselekmények visszaszorulása, a visszaesők számának esetleges csökkenése, továbbá az értelmes és hasznos munkával eltöltött időtartam növekedése jelentene.

Az oktatás-képzés terén hasonló a helyzet, ebben a tekintetben előrelépés várható, ha a szakemberek a pályázati lehetőségeket jól kihasználva, külső segítséget igénybe véve igyekeznek haladást elérni.

A statisztikák itt is mást mutatnak, mint ami a valóság. A nevelési területen dolgozó kollégák a hivatalos fórumokon – ahol az eredményeket helyezik előtérbe – kívül gyakran panaszkodnak a szakképzések jelenlegi gyakorlatának hiábavalóságáról. (A pozitív példák természetesen kivételt képeznek.) A közelmúlt gyakorlata

majdnem minden intézet esetében az volt, hogy a képzést finanszírozó szervezet által előírt létszámot kötelezően el kellett érni. Ennek eszköze a jutalommal való kecsegtetés, és az egyes hátrányokkal való burkolt fenyegetés volt. Ez a motiváció eleve nem feltételezi a megfelelő hozzáállást a fogvatartottak részéről. A fogvatartottak leggyakrabban nem választhattak, hogy milyen szakképzésben kívánnak részt venni, egyetlen lehetőséggel tudtak élni, illetve hagyhatták azt a lehetőséget kárba veszni.

A képzést finanszírozó szervezetek arra panaszkodnak, illetve panaszkodtak, hogy a szabadult fogvatartottak nyomom követhetetlenek, így a tanfolyamok eredményessége nem mérhető. Ezek a szervezetek nem méltányolhatják, hogy az önmagában hatalmas eredmény, ha egy egyébként napi 23 óra időtartamra zárkájába bezárva élő ember legalább kétnaponta 2-4 órát a tanfolyamon tud eltölteni. Ebben a kérdésben fő feladatként a fogvatartottak megfelelőbb motiválását, a választási lehetőség megadását, és gyakorlatiasabb célok kitűzését tudnám megfogalmazni (pl. a civil életben jobban hasznosítható szakmák megszerzése).

A testnevelés, testmozgás, sport tekintetében a hazai bv. intézetek rendkívül keveset tudnak nyújtani a fogvatartottaknak. Ez kiemelten igaz a megyei bv. intézetekre, ahol az építészeti adottságok minden tekintetben a helyigény növelése ellen dolgoznak. Az intézetek vezetőinek így fejlesztési lehetőségeik gyakorlatilag nincsenek. Vagy egyáltalán nem tudnak a fogvatartottak sportolni a zárkában az illegálisan végzett testépítésen kívül, vagy kialakítanak a részükre egy kisebb méretű kondicionáló termet. Ez további problémákat szül. Egyrészt valójában nem vezeti le a mozgásigény kielégítetlenségéből adódó feszültséget, másrészt a zsúfoltság és a veszélyes sporteszközök miatt balesetveszélyes.

Figyelemreméltó ellenérv a testépítéssel szemben, hogy a fogvatartottakat tiltott doppingkészítmények becsempészésére ösztönzi, mivel az egyetlen sikerélményük a még nagyobbra duzzadó izmaik látványa. Az addig is kiemelkedő izomerejű fogvatartottak még nagyobbra nőnek, a civil lakosságban is erősítik a „gyúrós sittes“ előítéletet, a kevésbé domináns fogvatartottak pedig semmilyen sportolási lehetőséghez nem jutnak. A fentiekre tekintettel fontos feladatnak tartom, hogy a fogvatartottak sokrétű test-edzését lehetővé tevő területeket, berendezéseket állítsunk rendszerbe, olyan sportágakat helyezve előtérbe, melyekkel mozgásigényüket valójában levezethetik, a közösségi érzést erősíthetik a fogvatartottak önmagukban, és egymással versengve valós sikerélményekben részesülhetnek.

A személyzettel kapcsolatosan megfogalmazódó feladatok legalább akkora jelentőséggel bírnak, mint amelyek a fogvatartottakat közvetlenül érintik (bár e kettő egymástól szétválaszthatatlan).

Számtalanszor elhangzott probléma a személyzet alulfizetettsége. Véleményem szerint ez az egyik probléma, amely napjainkra annyira kinőtte magát, hogy veszélyezteti a büntetés-végrehajtás egészének működését, valamint kihatással is van – éppen ezért – a működés teljes egészére. Az alulfizettség:

- veszélyezteti az egyén megélhetését;

- a személyi állomány egyre kevesebb gondot – és összeget – tud fordítani egészségének megóvására, elméleti tudásának fejlesztésére stb.;
- az egyén társadalmi hasznosságának tudatát szintén veszélyezteti az anyagi elismerés hiánya;
- fokozza a korrupció veszélyét;
- fokozza a büntetés-végrehajtástól való „elvándorlás” mértékét, így csökkenti a szervezet hatékonyságát;
- a munkavégzésre való motiválás teljes hiányát eredményezi, ezzel szintén a hatékonyságot csökkenti.

Tisztában vagyok azzal, hogy a felsorolt problémák nem hatnak az újdonság erejével. Az Európai Börtönszabályok közül – amelynek gondolatai alapján készült az írás – azonban a személyzetre vonatkozó ajánlások azok közé tartoznak, melyektől a legnagyobb távolságra vagyunk.

Az alulfizetettségből eredő fent felsorolt okozatok nem merítik ki a teljesség fogalmát. Kissé naivan, választ nem is igazán várva – és főként a végrehajtó állományra utalva – feltehetnénk a kérdést: Mi tartja őket még a büntetés-végrehajtásnál? Anyagi elismertségben ugyanis évek óta nem történt pozitív változás, s a helyzet negatív voltát fokozza a gazdasági élet következményeként a fizetésük reálértékének nagymértékű csökkenése. A hivatásunk társadalmi elismertsége alacsony. A kiegészítő juttatások és a munkavégzés feltételei tartósan nem javultak. A többször elhangzó figyelmeztetés a „ha nem tetszik, nem kell itt dolgozni” nem motiváció, hanem fenyegetés.

Ezzel el lehet érni, hogy a személyi állomány elvégezze a legszükségesebb feladatait, önmaga megvédésére – mindent túlbiztosítva – ellássa a számára előírt teendőket, de nem érzi a késztetést, hogy önmagát szellemileg és fizikailag fejlessze, s keresse az újítás és a hatékonyság növelésének lehetőségeit.

Ezzel a kérdéskörrel kapcsolatban fejlesztést igényel az új felvételizők kiválasztásának rendszere is. Elképzelésem szerint intézetünkben két-három fő igénybevételével, bizottsági keretek között választhatnák ki az illetékesek a felvételre jelentkezők közül azt vagy azokat, akik első benyomásra, illetve a rendelkezésre álló adatok alapján a legígéretesebbnek tűnnek. Így a felvételt kérő személy részére sok kellemetlenséget, a bv. szervezet számára pedig jelentős képzési-felszerelési költséget takaríthatnák meg. Az oktatási rendszer reformja folyamatban van, a továbbképzéseken több alkalommal is tájékoztatást kaptunk arról, hogy a minisztériumok között egyeztetés folyik ez ügyben. Problémát jelent, hogy „smasszer” pálya nem bír olyan vonzerővel a jelenlegi helyzetben, hogy megfelelő létszámú pályakezdő „bevállalná” a legideálisabb kb. 2 éves időtartamú bentlakásos képzést.

Még mindig a személyi állománynál maradván a jövőben elkerülhetetlenül fejleszteni kell az állomány általános egészségi állapotát, mely több felmérés szerint is – finoman fogalmazva – komoly kívánnivalót hagy maga után.

Természetesen erre is erősen kihat a bér- és létszámhelyzet, de ha javulást kívánunk elérni ezen a téren, akkor egyrészt lehetőséget – időt és felszerelést, bérleteket, belépőket stb. – kell biztosítanunk a rendszeres és vonzó testedzési lehetőségre, másrészt az

állománytól folyamatosan és következetesen számon kell kérni megfelelő fizikai felkészültségét és állapotát.

Még egy kis kitérő egy témával kapcsolatban, mely egyébként egyéb fórumon eddig nem került előtérbe, ez az akciócsoportok kérdése. Általánosságban megközelítve – véleményem szerint – a jelenlegi fogvatartotti létszám és összetétel megköveteli az akciócsoport működtetését, azonban a jelenlegi módon ennek gyakorlati haszna minimális. Optimális működtetéshez fel kellene szerelni, alaposan ki kellene képezni és az alapjándóságokon felül további juttatásokban kellene részesíteni a csoport tagjait. Emellett felkészültségüket – fizikai és szellemi felkészültségüket egyaránt – folyamatosan és szigorúan számon kellene kérni tőlük. Olyan körülményeket lenne szükséges kialakítani, amelyben az akciócsoport tagjai érzik, hogy tőlük a napi feladatokon kívül további pluszt várnak el, hogy különleges helyzetek megoldására is alkalmasak, és egyben képesek is megtenni mindent, hogy a csoport tagjai maradhassanak, s teljesíteni tudják a velük szemben támasztott elvárásokat. Az intézet személyi állománya a fogvatartottak között mozogva úgy tudjon intézkedni, hogy tudja: a háta mögött egy felkészült csapat áll készen arra az esetre, ha a körülmények olyan irányba terelődnek, amellyel ő már nem képes megbirkózni.

Összefoglalva megállapíthatjuk – véleményem szerint –, hogy a hazai büntetés-végrehajtás fel van készítve arra, hogy az Európai Unió szellemében végezze tevékenységét, a személyi állomány hozzáállásában szemléletében jó irányú változások tapasztalhatók hosszú ideje. Hozzá kell tenni azt, hogy nagymértékű anyagi ráfordítások nélkül az állomány nem lesz motivált, a tárgyi feltételek nem teremődnek elő, s a zsúfoltság nem szűnik meg. A büntetés-végrehajtás egészének, az egyes intézeteknek, de az egyes személyeknek sem szabad felvállalniuk olyan feladatokat, amelyek megvalósításának szükségességét, helyességét érzik, de a feladat elvégzéséhez szükséges feltételekkel nem rendelkeznek.

A dolgozatban csak néhány gyakorlati példa került kiemelésre arra vonatkozóan, hogy minden kollégának a saját területén törekednie kell arra: a vele szemben támasztott követelményeknek eleget tegyen, és mind szellemi, mind fizikai energiája latba vetésével dolgozzon azon, hogy újító, jobbitó ötleteivel az intézet működését magasabb színvonalra emelje.